

УДК 347.211

Д. ЮЗОВА, науковий співробітник**В. ЦИМБАЛЮК**, кандидат юридичних наук,

декан юридичного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. С.Дем'янчука

**ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ**

Анотація. Щодо шляхів забезпечення у державі принципу верховенства права та, зокрема, реформи юридичної освіти.

Принцип верховенства права є відносно новим для вітчизняної юриспруденції. І хоча цей принцип і офіційно закріплено в частині першій статті 8 Конституції України, він і досі залишається належним чином не осмисленим як правовою теорією, так і юридичною практикою, що породжує різні його інтерпретації. Це не сприяє активному використанню названого принципу практикуючими юристами-адвокатами, суддями тощо при розгляді складних юридичних справ, що стосуються, передусім, захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

На сьогодні актуальною є постановка питання про розробку та впровадження нових механізмів реалізації принципу верховенства права та приведення до ладу вже існуючих “складових” принципу верховенства права, що у сукупності складають як механізм забезпечення цього принципу так і його гарантію.

Не викликає сумнівів, що головним принципом правової демократичної держави є закріплений частиною першою ст. 8 Конституції України принцип верховенства права. В той же час навіть нині нагальною є потреба напрацювання чіткого і нескладного до сприйняття визначення верховенства права, встановлення його зв'язків з принципами верховенства Конституції та законів, правами людини тощо.

Поняття верховенства права може бути розкрито лише за умови розрізнення права і закону та у зв'язці з правами людини. Право як універсальний регулятор суспільних відносин панує над державою, адже право є первинним, а держава вторинною. Держава не створює і не змінює право, вона лише здатна надавати йому формальної визначеності.

Для того, щоб віднайти нові та запустити вже існуючі механізми забезпечення принципу верховенства права, слід відійти від застарілого правового мислення та сформувати сучасне позитивне мислення, що базується на природному типі праворозуміння, яке не обмежується трактуванням права як системи норм, встановлених або санкціонованих державою, а розглядає його як загально гуманістичну цінність, інститут, що стоїть на сторожі особистості, її прав і свобод, силу, здатну “приборкати” саму владу, захистити громадянина від її свавілля. Лише за цієї умови втілення принципу верховенства права стане можливим.

Принцип верховенства права є “мегапринципом”, що можна розглядати як верховенство загально визнаних принципів і норм, верховенство правового закону, а характеризує його за призначенням як верховенство прав людини в їх природному розумінні.

Відповіді на конкретні правові проблеми далеко не завжди можна знайти в системі законодавства, що свідчить про найважливішу роль загальних принципів права. І хоча

природа загальних принципів права залишається невизначеною, все ж їх джерела не пов'язують виключно з текстами законодавства.

Антипозитивіська тенденція в трактуванні загальних принципів права в діяльності вищих органів державної влади, особливо органів конституційної юстиції, простежується досить виразно [5. – С. 6]. По суті, загальні принципи права є виразом правових тенденцій, що розвиваються в суспільстві. Правові тенденції суспільства формуються під впливом як норм законодавства так і під впливом інших чинників, так як політика, наука, звичаї, мораль, релігія тощо. Доволі вдалим на мій погляд є визначення загальних принципів права, що виводить М.І. Козюбра: загальні принципи права – це не просто певні ідеї, які існують у правосвідомості, навіть теоретичній, а відправні начала права, які можуть фіксуватися, а можуть і не фіксуватися в текстах нормативно-правових актів, але, як слушно, на мій погляд, зазначає Ж.Л. Бержель – *“неодмінно застосовуються в судовій практиці і мають досить загальний характер”* [5. – С. 7].

Враховуючи призначення принципу верховенства права можна логічно вивести його складові, які по суті є самостійними принципами, що відповідно, лише за умов їх реалізації, складають, визначають та забезпечують принцип верховенства права. Зокрема до них належать такі:

- обмеження державної влади правами і свободами людини. Заборона патерналіського тлумачення прав та свобод людини (що відповідає природному праворозумінню);
- принцип пріоритетності прав людини;
- самостійність права від політики (абсолютно відокремити ці речі неможливо, тому відносна, максимальна самостійність). Право має створювати “поле” для політики, політика має засновуватися на праві, а не навпаки. Правовою ж політикою має бути особлива форма вираження державної політики, засіб юридичної легітимації, закріплення і здійснення політичного курсу країни, реформування різних галузей суспільного життя. Правова політика має державно-владний характер і, відповідно, має бути спрямована на створення ефективно діючого механізму правового регулювання суспільних відносин, орієнтована на найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, формування правосвідомості та правової культури населення.

Щоб політика була ефективною вона повинна базуватися на правових принципах:

- тлумачення згідно з неписаними принципами та духом Конституції, що забезпечує захист конституційної системи цінностей та є гарантією принципу єдності Конституції;
- верховенства Конституції (єдиного нормативно-правового акту, який “a priori” визнається правовим);
- правової визначеності (заборона зворотної дії закону);
- поділу влади;
- незалежної судової влади;
- не відмови в правосудді (всі правовідносини підвідомчі юрисдикції суду);
- дискретності (від франц. *discretionnaire* – залежно від власного розсуду), тощо.

Відповідно до вищевикладеного значення принципу верховенства права, яке стало класичним у розвинених ліберально-демократичних країнах, джерелом права слугують не тільки позитивні норми, встановлені державою, а й природне право, що базується на природі самої людини, на розумі індивіда. Людина є розумною істотою, яка має свідомість, почуття, свободу волі і яка здатна володіти собою, опановувати себе.

Саме принцип верховенства розуму (*rule of reason*) в поєднанні з такою абстракт-

ною, але важливою категорією як справедливість і є ідеальною характеристикою принципу верховенства права.

Слід зазначити, що процес перебудови поширеного на сьогодні типу праворозуміння вже розпочався і вже є здобутки, та чи не занадто вже повільно він протікає? Чи можливо його прискорити? Мабуть, що ні. Оскільки це має бути комплексне перетворення. Перетворення, зміна, виховання, в першу чергу, правосвідомості, яку неможливо запозичити як певну теорію, напрям. Її треба виховати, розвиваючи та підпитуючи відповідними ідеями, концепціями, принципами. А на цьому шляху вкрай необхідною є фундаментальна реформа юридичної освіти на всіх її рівнях.

До речі, якщо проаналізувати ситуацію в Німеччині, то відповідь стає абсолютно логічною та очевидною. Як відомо, розуміння/значення концепції правової держави набуло ідеальної характеристики вже на початку XIX століття, але ця ідеальна характеристика, ідеальний елемент, що має практичне застосування втілюється в діяльність державних органів лише в другій половині XX століття. І виражається в тому, що: держава при взаємодії з особою повинна дотримуватись певних неписаних правил та принципів. Отже, можна констатувати, що процес втілення змістовної характеристики з теорії в практику не може швидко завершитись та й навряд його можливо штучно прискорити.

Сучасне розуміння ідеального (змістовного) елементу принципу верховенства права можна передати словами судді Конституційного Суду ФРН Е.–В. Бьокенфьорда: *“Неможливо гарантувати свободу шляхом формальних юридичних приписів; свобода може бути гарантована тільки в межах фундаментальної системи цінностей, що міститься в Конституції”* [8. – С. 59].

Негативною передумовою, що блокує становлення правової держави в українському суспільстві на адекватній її основі, варто назвати і традиційний анархізм та правовий нігілізм, що служать саме природною реакцією на зневажливе відношення держави до людини. Відповідно, очевидно є тривалість, поступовість процесу формування передумов правової держави [3. – С. 12].

В українському варіанті, найбільш гармонійною та логічною буде в першу чергу перемога над нормативізмом судочинства, передусім конституційного. Ця перемога може бути забезпечена шляхом визнання нових методів тлумачення Конституції України, та нової ролі судді Конституційного Суду, яка не може бути зведена до простого застосування законів.

До згаданих методів тлумачення Конституції належать зокрема:

- тлумачення згідно з неписаними принципами та духом Конституції, що забезпечує захист конституційної системи цінностей та є гарантією принципу єдності Конституції;
- метод пропорційності, що широко використовується в конституційному праві США та Конституційним Судом ФРН, і ґрунтується на природному праві і принципі розумності;
- метод об’єктивної системи цінностей, що ґрунтується на структурному, органічному взаємозв’язку букви та духу Конституції, що встановлює систему конституційних цінностей; тощо.

Звісно неможливо не погодитись з деякими напрямами розвитку нашої країни, що пропонуються окремими науковцями, як наприклад:

- всебічне використання потенціалу юридичної науки в діяльності органів державної влади і сприяння розвитку юридичної науки. Поліпшення стану підготовки і використання юридичних кадрів органами державної влади та місцевого самоврядування;
- посилення політичної, економічної, духовної, соціальної єдності держави, ство-

рення цілісної і реальної, а не символічної системи органів державної влади та місцевого самоврядування;

- поліпшення взаємодії держави і суспільства [6. – С. 9], в тому числі шляхом максимальної поінформованості і широкого доступу до баз даних і знань в галузі держави і права.

Та все ж, беззаперечно, всі ці напрями є похідними від двох вихідних, основних, первинних, а саме:

- 1) формування в суспільстві нової правосвідомості;
- 2) підвищення кваліфікації, освіченості суддів зокрема та взагалі всіх, хто надає юридичні послуги, займається юридичною діяльністю.

Принцип верховенства права є необхідним базисом для побудови людини, суспільства та держави, перетворення суспільства “громадян-підданих” у відкрите суспільство вільних особистостей та підкорення політичної влади такому суспільству. Історичний досвід України, потреби соціуму, врешті-решт – Конституція визначили саме такий напрям розвитку нашої країни.

Висновки. Принцип верховенства права є підсумком позитивних здобутків людства в сфері права. Правова держава – це держава прогресивна та високорозвинена.

Для забезпечення принципу верховенства права, вкрай важливим є процес перебудови поширеного на сьогодні типу праворозуміння, можливо, на наш погляд, навіть сміливо вести мову про виховування, формування нової, удосконаленої правової ментальності. Але формування – на основі західної традиції, на основі природного типу праворозуміння.

Як ми вважаємо, на цьому шляху першим кроком має бути концептуальна реформа підходів до освіти (не лише юридичної) як майбутніх фахівців, так і теперішніх (підвищення кваліфікації тощо). Останнє, в першу чергу, стосується суддів судів усіх рівнів.

Використана література

1. Гайворонський В. Конституційний принцип верховенства права // Право України. – 2003. – № 5.
2. Гайворонський В. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права // Право України. – 2005. – № 10.
3. Дзьобань О. До питання про осмислення сутності правової держави // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 9 (47).
4. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1 (12).
5. Козюбра М.І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських право інтеграційних процесів: Наукові записки. Том 26 // Юридичні науки. – 2003.
6. Погорілко В. Конституційно-правові проблеми розвитку української держави на сучасному етапі // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12 (38).
7. Селиванов В. Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології) // Право України. – 2001. – № 12.
8. Шевчук С. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення Конституції // Українське право. Спецвипуск. – 1998.
9. Матеріали семінару “Загальні питання підвищення кваліфікації суддів України” – К., 1999.
10. John Reitz. Constitutionalism and the rule of law: Theoretical perspectives // Comparative constitutional law 5: p.111-140.